

Opožděná recenze [1963]

Karl Jaspers: Vom Ursprung und Ziel der Geschichte. R. Piper & Co. Verlag, München 1950. (Orig. 1949.) 349 S.

Jaspersova kniha, o níž máme referovat, sestává ze tří tematicky odlišných částí. V první z nich se zabývá problematikou světových dějin, ve druhé se orientuje na současnou dějinnou situaci, vyznačující se především vědou a technikou a jejich důsledky, a odtud ukazuje některé výhledy do budoucnosti, a konečně v třetí pojednává o otázkách smyslu dějin. Obrovská rozmanitost a širší detailních témat, která Jaspers pojal do svých úvah, nedovolují nám podrobnější setrvání u jednotlivých, byť jen hlavních kapitol, a nutí nás k pokusu o vybrání několika ústředních myšlenek, na nichž by Jaspersovo pojetí dějin mohlo být ještě nejspíše ukázáno.

Nejméně se hodláme zdržovat u prostředního oddílu Jaspersovy knihy, kde je sice mnoho zajímavých myšlenek o vědě a technice, ale kde nenajdeme mnoho ze samotného pojetí dějin. Vcelku charakterizuje autor nejnovější období lidských dějin, určených převážně vědou a technikou, jako druhou prométheovskou éru, která vede k společenským útvarům velmi obdobným organizaci starých velikých kultur (např. Mezopotámie, Egypt, Indie, Čína) a přes ně k jakési ještě vzdálené a dosud nezřetelné ústřední, tzv. osově době, která by znamenala další podstatný krok kupředu ve vlastním polidštění člověka. Ve vyličení moderní vědy, která je Jaspersem charakterizována především jako metodické poznání, přesvědčivé, až vnucující se svou určitostí a jistotou a svou všeobecnou platností, univerzálností, klade autor důraz na to, že jednota vědy je založena nikoli v jejím předmětu, ve skutečnosti, nýbrž ve formě poznání, to znamená v metodě. Každá věda je zvláštní, speciální vědou, zabývá se nějakým úsekem, výřezem skutečnosti nebo nějakou její stránkou, neexistuje žádná věda o skutečnosti všeobecně. Mezi vědami neexistuje hierarchie v přiblížení ke skutečnosti, každá věda je svým způsobem partikulární a jedna má pro druhou pomocný charakter. Ovšem jestliže věda opravdu dosahuje své jednoty metodou, tj. konec konců něčím vlastním, co si v přístupu ke skutečnosti přináší s sebou a co tedy je skutečnosti cizí, vnější, je tím naznačena tradice, k níž se Jaspers svým pojetím hlásí a kterou Emanuel Rádl nazval tradicí romantickou (počínajíc Kantem). Jaspers se ovšem brání výkladu, že by moderní věda vcelku, a zvláště ve svých experimentech, měla vlastně agresivní charakter. Agresivitu ovšem vykládá jako něco náležitějšího k nepřesnosti a nahodilosti, takže v jeho pojetí je vyloučena tam, kde se nejvyšší měrou projevuje vůle k zřetelnosti a spolehlivosti. Tato místa jsou velmi nepřesvědčivá a i v širších souvislostech ukazují značné slabiny Jaspersovy filosofie, např. v otázce zneužití vědy a vědeckého experimentu, které je zneužitím jen z hlediska humanity a základních lidských práv, nikoli však z hlediska a ve smysl samotné vědy, apod.

Ostatní dva díly knihy nám poskytnou více materiálu k objasnění Jaspersových myšlenek. Zvláště pozoruhodný je začátek prvního oddílu, kde autor předkládá své pojetí počátku světových dějin. Co však rozumí autor dějinami?

Dějiny jsou pro Jasperse vzpomínkou, o níž nejenom víme, ale z níž žijeme. Dějiny nejsou prostě minulost, nýbrž právě člověku jasná minulost, je to prostor, v němž si člověk tuto minulost osvojuje, je to vědomí vlastního i širšího původu. Skutečná, ale člověkem neosvojená minulost patří do před-dějin. Dějiny jsou jenom tam, kde je vědomí dějin, vědění o dějinách. To

je falešná představa, že dějiny jsou i tam, kde chybí tradice. Onen důležitý přechod, krok z před-dějin do skutečných dějin se odehrál současně na třech odlehlých místech na světě, a to ve vzájemné nezávislosti, někdy v období mezi 800 až 200 let před Kr. V té době žil v Číně Konfucius a Laotse, vznikly všechny směry čínské filosofie, tehdy mysleli Mo-Ti, Čuang-Tse, Li-Tse a nesčetní jiní; v Indii vznikly upanišady, žil Buddha, rozvinuly se všechny filosofické možnosti až ke skepsi a k materialismu, k sofistice a nihilismu jako v Číně; v Íránu učil Zarathuštra; v Palestině přišli proroci od Eliáše přes Izaiáše a Jeremiáše až k Deuteroizaiášovi; Řecko uvidělo Homéra, filosofy jako Parmenida, Hérakleita, Platóna a tragiky, Thúkýdida a Archiméda. To všechno vyrostlo v oněch několika málo staletích přibližně současně v Číně, Indii a na Západě, aniž by myslitelé těchto oblastí navzájem o sobě věděli. To nové spočívá v tom, že ve všech třech světech asi v té době člověk uvědomil jsoucno vcelku, sebe sama a své meze; k tomuto uvědomění dospěl reflexí. V ní se myšlení zaměřilo na myšlení, a tak tato uvědomělost prohloubila vědomí tím, že jej učinila vědomým. Z toho, co se tenkrát odehrálo a promyslelo, žije lidstvo dodnes. V každé době nového rozmachu se vrací k této „osové době“ (Achszeit) a znovu si tam připaluje svou pochodň. Tehdy skončila doba lokálních dějin a započala doba dějin světových, které byly právě tenkrát určeny ve své struktuře a ve své jednotě.

Nevysvětlenou okolností je právě onen současný průběh světového převratu nezávisle v třech navzájem vzdálených ohniscích. Jaspers má za to, že tu stojíme před dějinným tajemstvím, které se před námi bude při pokračujícím zkoumání skutečného průběhu jen stále prohlubovat. Blízkost oněch paralelních tří dějinných pohybů je vyhrazena totiž jen jejich počátkům, tj. oněm prvním staletím, oné „osové době“. V pozdější době už se nám každý pokus o paralelu hrouť, neboť ona hnutí čím dále tím více divergují. Zatímco se z počátku zdají být třemi cestami k témuž cíli, v pozdější době se navzájem krajně odcizují. Jaspers trvá na tom, že nejde a nemůže jít o pouhou hru dějinné náhody; nicméně se nepokouší o racionální vysvětlení, ale zdůrazňuje ono v průběhu dalšího bádání stále narůstající dějinné tajemství, aniž by tím ovšem chtěl uprázdnit místo pro vtržení božského zásahu do dějin. Ukazuje však spíše, že tuto otázku je třeba nechat otevřenou pro možné budoucí řešení, o němž dosud nemáme ani tuchy.

A tak představují dějiny v dosavadním smyslu jen krátké meziobdobí takových pěti tisíc let, které je dnes u konce. Smyslem tohoto období bylo setkání a shromáždění lidí k světodějně akci, uskutečnění duchovního a technického vyzbrojení člověka pro život uprostřed světových dějin. Tento život právě začíná.

Je třeba se zmínit také o Jaspersově pojetí víry, jak se ukazuje v řadě míst knihy, o níž referujeme. Toto pojetí úzce souvisí s pojetím svobody a pravdy a vůbec s pojetím dějin a dějinné perspektivy. Okolnost, že celé světové dějiny jsou ve své struktuře a v celém svém jedinečném průběhu určeny oním zásadním obratem, k němuž v „osové době“ došlo současně, ale navzájem nezávisle na třech různých místech na světě, zvláště však okolnost, že přes veškeré hluboké analogie, charakteristické pro tuto dobu prvního rozletu světových dějin, dochází k podstatné divergenci dalšího rozvoje těchto tří oblastí, je pro Jaspersa základně významná. Tato okolnost zřetelně ukazuje, že Bůh se dějinně ukázal vícerym způsobem a že otevřel k sobě mnoho cest. Vypadá to tak, jako by božství řečí univerzálních dějin varovalo před nároky výlučnosti. Lidé se nemohou spojit, sjednotit na základě zjevení (které je rozmanité a ve své odlišnosti od ostatních výlučné), nýbrž na základě zkušenosti. Zjevení je

výrazem dějinně partikulární víry, zatímco zkušenost je člověku přístupná právě jako člověku. Dějinná skutečnost trojího počátku světových dějin je výzvou k rozhovoru, ke komunikaci, která nezná hranic a která je tudíž nejlepším prostředkem proti pobloudění nějaké pravdy víry. Víra je bezpodmínečně vázána na dějinnou existenci, nemůže však být vyslovena v té všeobecné platnosti pro všechny, jak tomu je u pravdy vědecké. Pravda znamená komunikaci, znamená i otevřenost pro komunikaci, není v ničem majetku jakožto definitivní a absolutní. Nikde na zemi není poslední pravda. Právě proto stojí moderní vědě všechno za poznání, nic není lhostejné, pro všechno je věda otevřená.

Jaspers si je ovšem dobře vědom, že na této vědě a z ní vzešlé technice a civilizaci nelze založit nejen individuální lidský život, ale ani společenský, dějinný život. Věda může stát právě tak ve službách dobrého jako zlého. Proto musí člověk žít z jiného zdroje. A tímto zdrojem či základem je neodůvodnitelná důvěra, jistota víry, že to všechno není nicotné, že to není jen cizí, nesmyslný chaos, pohyb odnikud nikam. A právě této důvěře se ukazují ideje, které nás vedou na naší cestě časem, dějinami. A to je právě místo víry; u víry ovšem nejde o zvolené cíle ani o racionální obsahy, které mají charakter účelů. Víru nelze chtít, víru nenajdeme ve větech, mezi nimiž bychom museli volit, víra se vymyká každému programu. Přece však je čímsi všeobšhlým, na čem teprve je možno jednotlivé programy založit a co jim teprve dává smysl. Bez víry neexistuje žádná cesta kupředu od zdrojů lidství, bez víry jen propadáme myšlenému, míněnému, představovanému, doktrínám a v důsledku toho násilí, chaosu a zhroucení. Víru ovšem nemůžeme makat a makavě popsat, ale můžeme ji objasňovat. Můžeme naznačit a obkroužit její možnosti. V tom smyslu je víra vírou v Boha, vírou v člověka a vírou v možnosti světa. Jaspers ovšem zdaleka nemá na mysli konkrétní křesťanovu víru; do budoucna očekává nové formy a nové formulace víry, ovšem jednotlivé a mnohé, které by právě pro svou mnohost a z vědomí této mnohosti byly navzájem otevřené a přístupné komunikaci. Jaspers odmítá totalitní pravdu víry stejně jako totalitní světové impérium.

Celá tato Jaspersova koncepce se zdá být dost labilní a vůbec pochybná. Hned na začátku jsme viděli, jak jednota vědy je založena v její metodě, tedy v jejím přístupu k realitě, nikoli v realitě samotné. Autor v té chvíli však zapomíná, že pak musí nutně připustit i jiné metody, a této jediné, která zakládá jednotu vědy, že musí připsat právě z toho důvodu také zřejmou výlučnost. Přitom však jednota vědy je dost zvláštní povahy, jestliže už nemůže zvládnout perifernější oblasti, jak je představují rozmanité (převážně společenské) důsledky vědy, takže se tím otevírá možnost zneužití vědy k zlému současně s možností jejího dobrého využití. Pro lidský život je tedy celé ohromná skutečnost vědy a jejích technických a civilizačních důsledků opět jenom jakousi předimenzovanou partikularitou, která však naprosto nestačí na to, aby se mohla stát základem životní jednoty. Životní jednota může být založena jen na víře, která je však zase nezdůvodnitelná, a tedy vposledu nekomunikovatelná (přinejmenším alespoň univerzálně nekomunikovatelná, protože univerzálně nepřesvědčivá, postrádající všeobecnou platnost). To znamená, že i životní jednota konkrétního člověka může a musí být založena jenom partikulárně a že tedy nemůže představovat základ pro duchovní, myšlenkové i životní sjednocení lidstva.

A skutečně, snad nejslabším místem Jaspersova pojetí dějin je otázka jednoty těchto dějin, otázka jednoty světových dějin. Jaspers uniká tím, že si používá jako obrazu, jako symbolu myšlenky božského původu člověka ve stvoření k božímu obrazu a myšlenky pádu a hříchu. V tom obojím a potom v božském určení cíle lidského života a cíle dějin je naznačena ona

dějinná jednota, která ovšem není danou skutečností, nýbrž právě cílem. Pro Jasperse to ovšem opravdu není víc než symbol, je to něco, co ukazuje za hranice jeho filosofické koncepce a co tedy je v nejlepším případě mimofilosofickou korekturou jeho chybného, rozporného, a tím málo přesvědčivého pojetí. I tam, kde se pohybuje v perspektivách budoucnosti, tedy kdy – jak bychom řekli – myslí eschatologicky, a kdy se pokouší ukázat jednotu dějin v tom, že si lidé mohou navzájem rozumět v ideji jednoho, jediné pravdy, ve světě ducha, k němuž všechno vztahuje svůj smysl a v němž náleží navzájem k sobě, i když by si bylo na počátku sebecizejší, Jaspers podlamuje svým perspektivám každou oporu, ničí základy, na něž by jediné mohly být postaveny prostě tím, že nevidí možnost a skutečnost dějinné konvergence. Samým zdůrazňováním svobodné otevřenosti, k níž volá všechny lidi a všechny dějinné skutečnosti a útvary, zapomíná na to, že rozhovor není defilé rozmanitých názorů, nýbrž střetnutí a prověrka jejich síly a přesvědčivosti. Dialog má smysl právě proto, že nekončí tam, kde začal, ale že spěje nebo alespoň může dospět k pravdě, k společné pravdě, k jediné pravdě. Jednota lidstva, jednota univerzálních dějin má ovšem eschatologický charakter, ale přítomná skutečnost se k eschatologické skutečnosti reálně vztahuje, obráží ji, míří k ní, nese rysy konvergence. Odpor Jaspersův vůči každé vyhraněnosti – jíž říká výlučnost – je pochybný; celkové pravdy nelze dosáhnout součtem jednotlivých pravd, jednota světových dějin není agregátem partikulárních tendencí. Vítězství pravdy není v rozbředlosti, ale naopak ve vyostření formulace. Jaspersovo pojetí, tolik můžeme závěrem prohlásit, není řešením otázky jednoty dějin, a proto není ani uspokojivým řešením otázky dějin vůbec. Autor sám v závěru přiznává, že se řešení vzdává, když vyjadřuje přesvědčení, že představy jednoty jsou mylné a zavádějí všude tam, kde chtějí být něčím víc než symboly.